

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВЖИВАННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Атрибутом будь-якої науки є поняттєво-термінологічний апарат, що за умови достатньої розвиненості формує поняттєво-термінологічні системи. Географія є однією з найдавніших наук і сьогодні являє собою розгалужений комплекс природничих та суспільних дисциплін, кожна з яких має власну систему понять і термінів. Термінологічне багатство є, з одного боку, свідченням фундаментальності й багатовимірності даної науки, але водночас може вносити плутанину в разі наявності синонімів або неоднозначності трактування тих чи інших термінів. Також важливим є дотримання правил термінотворення, серед яких Е.Б. Алаєв виділяв такі: правильна змістова орієнтація, систематичність, дериватність (тобто можливість формування похідних термінів), лаконічність, граматична правильність, благозвучність [1]. На нашу думку, бажаним є також надання пріоритету українськомовному терміну перед іншомовним та, в разі неможливості або недоцільності творення українського відповідника запозиченому слову, формування складних іншомовних термінів має бути з основ, позичених з однієї мови (тобто, наприклад, слово «географія» утворене правильно, оскільки обидва кореня – «ге-» і «-граф-» – узяті з однієї мови – грецької).

Терміни можуть складатися з одного або кількох слів, і саме в останньому варіанті – як свідчить численна наукова література – криється небезпека логічної помилки, суть якої полягає в підміні об'єкта, досліджуваного наукою, самою даною наукою. Така помилка поширена і в географії – наприклад, при вживанні термінів «географічна оболонка» або «географічний простір». У такому разі виходить, ніби йдеться про зовнішню оболонку не Землі, а географії як науки. Те саме і з простором, під яким

насправді розуміється земний (на противагу космічному) простір, а не, скажімо, аудиторія для занять із географії. Отже, виникла потреба в пошукові нових термінів. З кінця ХХ ст. дедалі більшого поширення одержали терміни «ландшафтна оболонка» (вживаний, зокрема, В.М. Пащенко [6] і О.Г. Топчієвим [8]) і «геопростір» (одержав практично загальне визнання) замість «географічної оболонки» та «географічного простору» відповідно.

І все ж таки ми вважаємо термін «геопростір» не дуже вдалим з огляду на відзначену нами вище бажаність застосування складників багатокореневих слів, узятих із тієї самої мови. Термін «землепростір» (утворений перекладом на українську грецького словоелементу «гео-») на позначення земного простору взагалі (для всієї Землі або будь-якого регіону) недоречний, оскільки він був уже вживаний нами у значенні геософічного регіону другого порядку [3]. Тому оптимальним, на нашу думку, був би термін «геокосм» (обидва корені грецькі, слово утворене аналогічно до широко вживаних «макрокосм» і «мікрокосм», а відсутність грецького суфікса «-ос» дозволяє уникати асоціації з космосом як позаземним простором).

Згадані вище хиби ми знаходимо й при аналізі таких термінів, як «географічне середовище», «географічний детермінізм», «географічний регіон» тощо. Із «середовищем» ми бачимо ту ж проблему, що й з «оболонкою»; ймовірно, оптимальним терміном було б «ландшафтне середовище». Географічний детермінізм є соціогеографічною концепцією, що стверджує визначальний вплив природних умов (а не географічної науки) на життя людських спільнот. Тому краще вживати термін «геодетермінізм», що, власне, і робить А.Г. Ісаченко [2]. Поняття «регіон» є за самою суттю просторовим (геокозмичним) – отже, «негеографічних» регіонів принципово не може бути.

Натомість, правильно вживаними є словосполучення «географічне мислення» (мислення, притаманне географу) або «географічні координати» (координати, застосовувані в географії на відміну від геодезії, яка оперує переважно прямокутними координатами).

Деякі поняття, на нашу думку, мають подвійне тлумачення з огляду на їхню багатоаспектність через причетність як до самої Землі, так і до географії, що її вивчає. Прикладом може бути поняття «карта», яка, з одного боку, відображає земну дійсність (отже, доречним був би термін «геокарта») і, з іншого боку, є інструментом географічного пізнання (тому так само коректно вживати словосполучення «географічна карта»).

Проблема термінології актуальна не лише для географії в цілому, а й для окремих компонентних дисциплін. Вважаємо не зовсім вдалимими такі терміни, як «метеорологічне явище» (краще – «атмосферне явище»), «геоморфологічна система» (провідні українські геоморфологи, зокрема І.П. Ковальчук [4], В.П. Палієнко [5], В.В. Стецюк [7], давно й цілком слушно вживають термін «геоморфосистема»), «геоморфологічний процес» (доречніше – «рельєфотвірний процес») тощо.

Водночас ми визнаємо можливість існування винятків із зазначених вище правил, якщо йдеться про такі давно утворені й широкоживані терміни, які (принаймні, на сучасному етапі розвитку географії) неможливо замінити іншими, досконалішими, або якщо запровадження нового терміна зумовить плутанину. Зокрема, варто залишити термін «географічний процес», позаяк його редукція до слова «геопроецес» призведе до невизначеності, чи даний процес досліджує географія, чи геологія. Інший приклад – термін «географічна сітка» (сітка паралелей і меридіанів на глобусі на противагу аналогічній сітці на карті), який не можна звести до «геосітки» або «землесітки», бо значення таких неологізмів було б геть незрозумілим.

Отже, проблема вдосконалення географічної термінології є однією з актуальних і значущих у сучасній науці. Її розв'язання сприяло б утвердженню логічних засад географічних досліджень, більшій точності, однозначності й несуперечності у формулюванні наукових положень і висновків.

Список літератури

1. Алаев Э.Б. Экономико-географическая терминология / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1977. – 199 с.

2. Исаченко А.Г. Географический детерминизм – конструктивная научно-мировоззренческая концепция / А.Г. Исаченко // Известия Русского Географического общества. – 2006. – Вып. 3. – С. 1–14.
3. Кисельов Ю.О. Суспільно-географічні основи теоретичних та прикладних геософічних досліджень в Україні / Кисельов Ю.О. // Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 38 с.
4. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / Іван Ковальчук. – Львів : Ін-т українознавства, 1997. – 440 с.
5. Палієнко В.П. Проблеми, напрями, завдання регіонального аналізу антропогенного геоморфогенезу в Україні / В.П. Палієнко // Український географічний журнал. – 2014. – №3. – С. 19–24.
6. Пащенко В.М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства : монографія. / В.М. Пащенко. – К. : [б. в.], 1999. – 284 с.
7. Стецюк В.В. Екологічна геоморфологія: Навч. посіб. / В.В. Стецюк, Г.І. Рудько, Т.І. Ткаченко. – К.: Вища шк., 2009. – 367 с.
8. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії / О.Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2009. – 472 с.